

Tarih ve GÜNce

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
II/5, (2019 Yaz), ss. 301-332.

Geliş Tarihi: 31 Mayıs 2019

Kabul Tarihi: 31 Temmuz 2019

Araştırma Makalesi/Research Article

CENUB-İ GARBİ KAFKAS HÜKÜMETİ VE BÖLGEDEKİ FAALİYETLERİ

Nurhan AYDIN*

Elif ERGÜN**

Öz

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı neticesinde Kars, Ardahan ve Batum sancakları savaş tazminatı olarak Rusya'ya verilmişti. Bu tarihten itibaren 40 yıl boyunca Rus işgalinde kalan bölge, 3 Mart 1918 Brest-Litovsk Antlaşması'nın ardından tekrar anavatanına katıldı. Ancak bu durum uzun sürmemiş ve Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte imzalanan 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi'ne göre Osmanlı Devleti tekrar bölgeyi boşaltmak zorunda kalmıştı. Bu tarihten sonra da İngilizler bölgede Ermeni ve Gürcüleri destekleyerek hâkimiyet kurmak istemiş, buna karşın Türk ve Müslüman halk tarafından da bağımsızlık mücadelesi başlatılmıştı. Silahlı olarak teşkilatlanmış Türk ve Müslüman ahali bir yandan kongreler düzenlerken bir yandan da bölgesel hükümetler kurmuşlardır. Bu teşkilatlanmaların zirve noktası hiç kuşkusuz ki Cumhuriyet namını da taşıyan Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti olmuştur.

Bu çalışmada Elviye-i Selase'de kurulan milli teşkilatlar, bölgede düzenlenen kongreler, Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti'nin kuruluş aşamaları ve faaliyetleri ile milli teşkilatların bölge Türklüğünün korunmasındaki rolü incelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Elviye-i Selase, Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti, Rusya, İngiltere.

---

* Doç. Dr., Kafkas Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, z.nurhanaydin@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0003-2240-2548.

** Kafkas Üniversitesi, e.erguneliff@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-8697-495.

THE PROVISIONAL NATIONAL GOVERNMENT OF THE SOUTHWESTERN CAUCASUS AND ITS ACTIVITIES IN THE REGION

Abstract

In the end of the Ottoman-Russian war of 1877-1878, the Ottoman sanjaks of Kars, Ardahan and Batum had been given to Russia as war compensation. The region, which remained under Russian occupation for 40 years after the date, was taken back by the Ottoman Empire upon the Treaty of Brest-Litovsk on 3 March 1918. However, this situation did not long last and the Ottoman Empire had to leave the region again in accordance with the Armistice of Mudros dated 30 October 1918 that was signed in the end of World War I. After this date, the English wanted to dominate the region by supporting the Armenians and Georgians in the region but the Turks and Muslim people of the same region started an independence struggle. Forming an armed organisation, the Turkish and Muslim community organised congresses on the one hand and established regional governments on the other. The Provisional National Government of the Southwestern Caucasus, which was a Republic, was undoubtedly the peak point of these organisations.

The present study tried to analyse the national organisations established in the Three Sanjaks ("Elviye-i Selase"), the foundation stages and activities of the Provisional National Government of the Southwestern Caucasus, and the role that these national organisations played in preserving the Turkishness of the region.

Keywords: Three Sanjaks, Provisional National Government of the Southwestern Caucasus Russia, England.

Giriş

Üç liva veya üç sancak anlamına gelen Elviye-i Selase, başlangıçta Makedonya bölgesini oluşturan Selanik, Manastır ve Kosova sancakları, bir dönemde Yanya, Tırhala ve Manastır için kullanılmıştır. Ancak daha çok 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Rusya'ya savaş tazminatı olarak bırakılan Kars, Ardahan ve Batum sancaklarını ifade etmektedir.¹

Rusya'nın Çarlık döneminde başlayan yayılcılık politikası kapsamında sıcak denizlere inme ideali, Osmanlı ve Rusya'yı birçok kez karşı karşıya getirmişti. Yapılan savaşlarda giderek güç kaybeden Osmanlı Devleti, hem Kafkasya hem de Doğu Anadolu'daki egemenlik haklarından vazgeçmek

---

¹ Hasan Demirci, "Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti (17/18 Ocak 1919 – Nisan 1919), *Yeni Türkiye Yayınları Kafkaslar Özel Sayısı – III, Sayı: 73, Temmuz-Aralık 2015, s. 386.*

zorunda kalmış, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı neticesinde de Elviye-i Selase Ruslara bırakılmıştır.

93 Harbi olarak da bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı, 3 Mart 1878'de imzalanan Ayastefanos (Yeşilköy) Antlaşması ile sona ermişti. Yapılan anlaşmaya göre Osmanlı Devleti'nin Doğu Anadolu'da Ermenilerin bulunduğu yerlerde ıslahat yapması ve savaş tazminatı olarak Rusya'ya 1.410.000.000 ruble vermesi kararlaştırıldı. Bu tazminatın büyük bir kısmına karşılık Rumeli'deki bazı yerler ile Kars, Ardahan, Batum ve Doğu Bayezid Rusya'ya bırakılacak, kalan 300.000.000 ruble ise para olarak ödenecekti. Ancak başta İngiltere olmak üzere Avrupa devletleri Rusya'nın Osmanlı Devleti üzerindeki etkisinden rahatsız oldular ve netice olarak Berlin'de yeni bir antlaşma yapılmasına karar verildi.²

13 Temmuz 1878'de imzalanan Berlin Antlaşması ile de Kars, Ardahan ve Batum Rusya'ya verilerek Doğu Bayezid ve Eleşkirt Vadisi Osmanlı Devleti'nde kaldı. Alınan kararlara göre Rus hâkimiyetine giren diğer yerlerde olduğu gibi Elviye-i Selase'de de halk mallarını serbestçe satabilecek ve göç etme hakkına sahip olacaktı. Ancak üç yıl içinde göç etmeyenler Rus hâkimiyetini kabul etmiş sayılacaklardı.³

Ruslar hâkimiyeti ele geçirdikten sonra bölgeyi Ruslaştırmak istemişler, bu amaçları doğrultusunda da bölgedeki Türkleri baskılarla göç ettirip Anadolu ile Azerbaycan Türklüğü arasındaki birliği kesmeye çalışmışlardır. Ayrıca Ermeni ve bazı Hristiyan unsurları da bölgeye yerleştirme kararı alarak Anadolu ve Kafkasya'dan çok sayıda Rum, Ermeni ve Yezidi gibi Gayrimüslimleri Kars topraklarına yerleştirmişlerdir. Bundan sonraki üç yıllık süreçte de bölgeden 120.000 kişi Anadolu'nun batısına göç etmiştir.⁴

Ruslar bölgedeki hâkimiyetlerini güçlendirmek için idari, askeri, dini, kültürel ve eğitim gibi alanlarda birtakım değişikliklere başvurmuşlardı. Elviye-i Selase, Kars ve Batum olmak üzere iki Oblast (askeri vilayet) haline getirilmiş ve Tiflis Umumi Valiliği'ne bağlanmıştı. Bu değişikliklere ek olarak Oblastlar Okruglara (kazalara), Okruglar da Bucaklara ayrılmıştı. Her köyde Rus okulları açılarak çocukların Rusça öğrenmeleri özendirilmişti. Ancak Türklerin

² Mustafa, Gül, "Elviye-i Selase'nin Osmanlı Devleti'ne İadesi ve Bazı Uygulamalar", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt:4, Sayı:15, 1995, s. 368.

³ Ali İhsan, Gencer, "Berlin Antlaşması", *İslam Ansiklopedisi Cilt: 5*, İstanbul, 1992, ss.516-517.

⁴ Gürkan Fırat Saylan, *Piroğlu Fahrettin (Erdoğan) Bey Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti Dâhiliye Nazırı*, Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Müdürlüğü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2003, s. 2-3. Gencer, "Berlin Antlaşması", ss.516-517.

tamamına yakını çocuklarını bu okullara göndermemiş, netice olarak da Türk halkı eğitim hakkından yoksun bırakılmıştır. Ayrıca Kuran-ı Kerim ve Mevlid kitapları dışında her türlü kitap ve dergiyi yasaklamışlar, dini bütünlüğü bozmak için Sünni ve Şiiler adına ayrı ayrı müftülükler oluşturmuşlardı. Toprak mülkiyetini de kaldırarak kendilerine sadık bir halk oluşturmaya çalışan Ruslar, 1,5 ruble karşılığında Türkleri askerlikten de muaf tutmuşlardı. Buna karşılık Ruslar ve Ermeniler askere alınmıştı. Bununla ilgili Fahrettin Erdoğan hatıralarında şu hususları belirtmektedir: “...Şöyle ki, Türklerden 50 yıl asker almayacaklardı. Hâlbuki Türkiye’den gelen Rum ve Ermenileri derhal silahlattına alıyorlardı. Elli yıl askere almamak siyaseti. Cengâver Türklerin benliğini hiçe indirmek amacıyla askerlikten uzaklaştırmak demektir.”⁵

1914’e gelindiğinde Birinci Dünya Savaşı patlak vermiş ve Osmanlı Devleti savaşa girdiği ilk günlerde ilk muharebeleri Kafkas Cephesi’nde Ruslara karşı vermişti. Hasan İzzet Paşa komutasındaki III. Türk Ordusu, Köprüköy-Azap Muharebeleri’nde Ruslara karşı önemli başarılar elde etmişse de 22 Aralık 1914- 6 Ocak 1915 tarihleri arasında gerçekleştirilen Sarıkamış Taarruzu başarısızlıkla sonuçlanarak Türkler için büyük bir hezimet olmuştu. Bu tarihten sonra da Doğu Anadolu Rus hâkimiyetine girmiştir.⁶

Birinci Dünya Savaşı yıllarında Ermeni komitelerini de teşkilatlandırarak Kafkasya’daki Türklere karşı harekete geçiren Ruslar, tarihi emelleri kapsamında işgal politikalarını sürdürmüşlerdir. Ancak Rusların bu hâkimiyeti 1917 Bolşevik İhtilali’ne kadar sürmüştü ve 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı’ndan sonra Rus hâkimiyeti nedeniyle “Kırk Yıllık Kara Günler” olarak adlandırılan bu dönem, ihtilalinin patlak vermesi ve Çarlık yönetimi yerine yeni kurulan Sovyet yönetiminin barış isteği ile son bulmuştu. 1917 Bolşevik İhtilali Elviye-i Selase tarihinde yeni bir dönemin başlangıcı olmuş ve 18 Aralık 1917’de Osmanlı Devleti ile imzalanan Erzincan Mütarekesi gereğince Rusya bölgeden çekilmeye başlamıştı. Bu gelişmelerin akabinde savaştan çekilen Rusya ile 3 Mart 1918’de Brest-Litovsk Antlaşması imzalanmıştı. Bu antlaşmanın 4. Maddesinde “Ardahan, Kars ve Batum Sancakları dahi derhal Rus askerleri tarafından tahliye edilecektir... Ayrıca bunların ahalisini bu yeni durumu komşu hükümetler ve özellikle Osmanlı Devleti ile bil-ittifak tayin hususunda muhtar bırakacaktır” şeklinde hüküm

⁵Seyithan Altaş, *Milli Mücadele’de Elviye-i Selase*, Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1989, s.20.- Fahrettin Erdoğan, *Türk Ellerinde Hatıralarım*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, I. Baskı, Ankara, 1998, s. 27.- Demirci, “Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti (17/18 Ocak 1919- Nisan 1919), ss.386-387.- Saylan, *Piroğlu Fahrettin (Erdoğan) Bey Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti Dâhiliye Nazırı*, s.3.

⁶Demirci, “Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti”, s. 387.

vardı. Bu şekilde Osmanlı Devleti'nin Elviye-i Selase üzerindeki hakları tescil edilmişti.⁷

Osmanlı Devleti Brest-Litovsk Antlaşması ile kendisine verilen hakların biran önce yerine getirilmesini istiyordu. Bunun için çeşitli müzakerelerde bulunuluyor fakat herhangi bir sonuca varılamıyordu. Diplomatik olarak sonuç alamayan Osmanlı Devleti, Elviye-i Selase'nin hâkimiyet altına alınabilmesi için hazırlıklara başladı. Yapılan hazırlıklar neticesinde Türk birlikleri 25 Mart'ta Oltu'yu, 28 Mart'ta Artvin'i, 3 Nisan'da da Ardahan'ı ele geçirdi. Bundan sonraki hedef ise Batum'du.⁸

Nisan 1918'de Türk Silahlı Kuvvetleri Komutanı adına Batum Kalesi Muhafız Komutanlığı'na bir telgraf gönderilerek;

“Brest-Litovsk Anlaşmasına göre, Batum sancağı, şehirle beraber Batum’u çevreleyen kaleler, tüm askeri kaynaklarla birlikte, mümkün olan en kısa sürede tarafımıza teslim edilmelidir. Askerlerinizin 13 Nisan 1918 saat 16.00’a kadar tahkimatı bırakmalarını öneriyorum. Anlaşma kabul edildiği takdirde askerler şehirden çekileceklerdir. Askerleriniz savaşmayacak ve kalede kalmayacaklardır. Türk askerlerinin ve Kafkas Cephesi'nin Komutanı, askerlerinizin silahları bırakmasına müsaade etmektedir. Daha fazla kan dökülmesini önlemek, Gürcistan birliklerinin onurunu ve haysiyetini korumak adına yapılacak olan bu insanlık ve dostane çıkarlara dayanan anlaşmanın cevabını sabırsızlıkla bekliyorum. Anlaşmanın kabul edilmemesi durumunda saldırı adına gerekli tüm hazırlıkların yapılacağı ve bu saldırının birçok kişinin hayatına ve esaretine mal olacağı konusunda sizi uyarıyorum.” Şeklinde uyarılar yapılmış ve herhangi bir cevap gelmemesi durumunda da Türk kuvvetlerinin harekete geçeceği belirtilerek sonuçlardan mesul olunmayacağı bildirilmişti.⁹ Bu uyarıya rağmen netice alınamayınca Türk Ordusu 14 Nisan 1918'de Batum'a girdi. 25 Nisan'da da Kars ele geçirildi.¹⁰

Türk Ordusu Elviye-i Selase'yi kurtarmak için harekâta bulunduğu yerlerde ırk, mezhep, din ayrımı yapmaksızın tüm ahaliye eşit muamele ile davranmış, bu durumda İsveç basınına *“Türk Ordusu Ahalinin Mal ve Canını*

⁷Sina Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2013, s.105- Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, Cilt:2, Genişletilmiş İkinci Baskı, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1986, s.3- Mustafa Sarı, “Misak-ı Milli'den İlk Taviz: Batum”, *Yeni Türkiye Yayınları, Misak-Milli Özel Sayısı*, Yıl: 23, Sayı:93, Ocak-Şubat 2017, s. 1231.-Tevfik Bıyıkhoğlu, “Mondros Mütarekesinde Elviye-i Selase İle İlgili Yeni Vesikalar”, *Bellekten*, Cilt: XXI, Sayı:84 (Ekim 1957'den ayrı basım),Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1957, ss. 570-573.

⁸ Sarı, “Misak-ı Milli'den İlk Taviz: Batum”, ss. 1231-1232.

⁹ Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (COA). YB.21.7/56-1.

¹⁰ Sarı, “Misak-ı Milli'den İlk Taviz: Batum”, s. 1232.

Himaye Ediyor, Türk Ordusu Ahalinin Mal ve Canını Himaye Altına Alıyor” başlıklı yazılar ile yansımıştır.¹¹

Yukarıda da belirtildiği gibi Brest-Litovsk Antlaşması’na göre Rusya, bu sancakların yeni idarelerine karışmayacak ve bölge ahalisi, komşu hükümetler ve Osmanlı Devleti’ni karar hususunda serbest bırakacaktı. Netice olarak halk oylaması sonucuna göre şekillenecek olan yeni durum, 12 Haziran 1918’de bölge halkının çoğunluğunun Osmanlı Devleti ile tekrar birleşmeyi istemeleri ile sonuçlanmıştı. Halkın arzusu ile yeniden Osmanlı topraklarından sayılan Elviye-i Selase, 15 Ağustos 1918 tarihinde Padişah VI. Mehmed Vahdettin tarafından yayınlanan bir beyanname ile resmen Anavatan’a ilhâk edilmişti.¹² Bunun yanında Brest-Litovsk Antlaşması hükümlerine göre esirlerin karşılıklı olarak serbest bırakılacağı kararına da varılmış, Osmanlı Devleti’de bu hüküm gereğince genel affı ilan etmişti.¹³

1. Elviye-i Selase’de Milli Teşkilatlanma

Elviye-i Selase’nin anavatanına tekrar katılmasıyla beraber Ruslar tarafından oluşturulan idari teşkilatın yerine geçecek yeni bir kadro ihtiyacı ortaya çıkmıştı. Bu kadronun oluşturulması içinde bir heyetin belirlenmesi istenmiş ve bu doğrultuda yeni bir teşkilat için çalışmalara başlanılmıştı.¹⁴ Bu bağlamda Kars, Ardahan, Batum, Ahıska, Ahılkelek ve Sürmeli sancaklarında yeniden kurulacak mülki ve adli teşkilat kadrolarının hazırlanması için bir komisyon kurularak gerekli çalışmalara başlanılmıştı.¹⁵ Ancak planlandığı gibi bölgede hâkimiyet sağlanamayacak ve Elviye-i Selase tekrar işgale uğrayacaktı. Nitekim aynı yıl Birinci Dünya Savaşı’da sona ermiş, savaş sonunda da 30 Ekim 1918’de Mondros Mütarekesi imzalanmıştı. Mütareke hükümlerine göre Osmanlı Devleti 1914 sınırlarına geri çekilecek, bu doğrultuda Kafkasya’yı da tahliye edecekti. Aslında mütarekede Elviye-i Selase ile ilgili bir hüküm bulunmamasına rağmen sonradan İngilizler mütarekeye ek olarak Elviye-i Selase’nin de tahliyesini istemişti. Bu baskılara karşı çıkan Osmanlı Devleti,

¹¹ COA, HR. SYS. 2453-65/1-11.

¹² Esin Dayı Derinsu, “Milli Mücadele Döneminde Elviye-i Selase ve Nahcivan”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt:22, Sayı: 64-65-66, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara, 2006.-COA. DH. MB. HPS.M.34.100/1-1.

-COA. UMVM.124.176/1-1.

¹³ COA. HR. HMS. ISO.214.5/1-2.- COA. HR. HMS. ISO.214.5/3-1.

¹⁴ COA. MV.12.127/1-1.

¹⁵ COA. MV.212.169/1-1.

içinde bulunduğu durum nedeniyle daha fazla karşı duramamış, netice olarak İngilizlerin istedikleri yerine getirilerek yeni anavatanına katılan bölge tahliye edilmişti.¹⁶

Azerbaycan ve Kafkasya'nın doğusunu boşaltan Türk Ordusu, 4 Aralık'ta Arpaçay yöresinde 1877 Osmanlı-Rus sınırına çekilmişti. Bunun yanında 9. Ordu Kumandanı Yakup Şevki Paşa, Bakü'deki İngiliz Generali Thomson'un tüm çabalarına rağmen Kars ile Iğdır çevresinin tahliye edilmesini iki ay geciktirmişti. Yaşanan bu gecikmeler de bölge halkına teşkilatlanması için zaman kazandıracaktı.¹⁷

Mondros ile fiilen sona eren Osmanlı Devleti İtilaf devletlerinin açık hedefi haline gelmişti. Mütareke hükümlerine göre Batum İngilizler tarafından işgal edilmiş ve haksız birçok uygulama yapılmıştı. Kars ve Ardahan'da da aynı akıbetin yaşanmasını istemeyen Türk ve Müslüman halk bu durum karşısında can, mal ve namuslarını korumak için silahlanmıştı. Böylece Mondros'la birlikte başlayan işgallere karşı Türk halkında bağımsızlık bilinci oluşmuş, bu kapsamda ülkenin dört bir yanında halk örgütlenerek hem siyasi, hem de silahlı mücadelelere başlamıştı. Düşman işgalinde bulunan Elviye-i Selase bölgesinde de milli bir teşkilatın kurulması zorunlu hale gelmişti.¹⁸

Mondros sonrası bölge Ermeni ve Gürcü tehdidi altında kalmış, Türk Ordusu'nun ilk çekildiği yerler olan Arpaçay'ın doğusunda ki Ahıska, Ahılkelek, Iğdır, Nahcivan ve çevresindeki halkta büyük bir endişe başlamıştı. Türk ve Müslüman halk bir yandan ordu ile birlikte iç kısımlara doğru göçe, bir yandan da İngiliz himayesinde harekete geçmeyi planlayan Ermeni çeteleri ve Gürcü tehlikesine karşı tedbirler alarak mücadeleye hazırlanıyorlardı. Nitekim çabalar sonuç verecek ve bölgede milli teşkilatlanmalar oluşturulacaktı.¹⁹

---

¹⁶ Ahmet Ender Gökdemir, "Milli Mücadelede Elviye-i Selase", *I. Uluslararası Atatürk Sempozyumu*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1994.- Mustafa Bakan, "Milli Mücadele Yıllarında Elviye-i Selase ve Batum", *Turkish Studies*, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume: 3/7, Fall 2008, s.737.

¹⁷ Yavuz Yılmaz, *Mondros Mütarekesinden Kurtuluşa Kars ve Çevresinde Ermeni Tedhişi (30 Ekim 1918-30 Ekim 1920)*, Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kars, 2006, ss.45-46.

¹⁸ Şüreddin Memmedli, Mustafa Tanrıverdi, "Kars İslam Şurası'nın İlk Reisi Borçalılı Kepenekçi Emin Ağa", *Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:2, Sonbahar 2008, s. 167.- Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, Cilt:2, s. 6.

¹⁹ M. Fahrettin Kırzioğlu, "Cihangiroğlu İbrahim Aydın (1874-1948)'daki Milli Mücadele'de Kars ve Atatürk İle İlgili Belgeler", *Belleten*, Atatürk, Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Cilt: XLVIII, Sayı: 189-190, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1985, s. 113.- Esin Dayı, "1918-1920 Yılları

Topyekûn olarak başlatılan bu mücadele Elviye-i Selase'de de karşılık buldu ve esarete boyun eğmeyen Türk halkı teşkilatlanmaya başladı. Bu doğrultuda Ahıska ve Ahılkelek çevresinde 29 Ekim 1918'de Ahıska merkez olmak üzere Ömer Faik Bey başkanlığında "Ahıska Hükümeti Muvakkatası", 3 Kasım 1918'de Emir Bey Ekberzade başkanlığında merkezi Iğdır olmak üzere "Aras Türk Hükümeti" kuruldu.

Ahıska Hükümeti Muvakkatası ile 1828 Osmanlı-Rus Savaşı neticesinde Ruslara bırakılan ve aradan yüz yıl geçmiş olmasına rağmen varlığını korumaya çalışan Türk-İslam nüfusu kendi hükümetini kurmuş ve şehirlerini korumak için çeşitli ittifak arayışlarına girmişlerdi. Öyle ki bölgede Ermeni nüfusun ileri gelenleriyle birlikte ittifak yapmayı dahi gerekli görmüşlerdir. Bölgede Gürcülere karşı etkin bir mücadele verilmiş ve Gürcü işgal hareketlerine karşı gerekli önlemler alınarak müdafaa sağlanmıştır. Aras Türk Hükümeti'de bölgede yaşanan Ermeni katliamlarına karşı koymaya çalışmış ve Ermeni zulmü için gerekli tedbirleri almıştır.²⁰

Elviye-i Selase'de kurulan bu hükümetler, bölgelerinin varlıklarını koruyarak, askeri ve siyasi faaliyetlerini sürdürecektlerdi. Gerekli şartlar sağlanınca da yine Osmanlı Devleti ile birleşeceklerdi.²¹

2. Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti'ne Giden Yol

Mondros Mütarekesi hükümlerine göre Osmanlı Ordusu Kafkasya'yı tahliye etmiş, bu durumda da Batum'dan Nahcivan'a kadar olan Türk ve Müslüman nüfusun tamamı yalnız kalmıştı. Bir taraftan Ermeni bir taraftan Gürcü tehlikesi ile karşı karşıya kalan halk can, namus, haysiyet ve şereflerini korumak ve hürriyetlerini kaybetmemek için harekete geçmişti.²²

Halk mücadele kararı ile teşkilatlanmaya çalışırken Kars'ta bulunan Yakup Şevki Paşa'da daha ordusunu geri çekmemiş, en azından bu bölgenin İngiliz işgalinden kurtulmasını amaçlamıştı. Öyle ki İngilizlerin Osmanlı Harbiye Nezareti'ne baskısı vasıtasıyla bölgenin tahliyesi için verilen emirleri

---

Arasında Iğdır ve Çevresindeki Siyasi Gelişmeler", *Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı:5, 2010, ss.5-6.

²⁰ Ahmet Ender Gökdemir, *Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 111, Seri: I, Sayı: A.21, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1989, ss. 40-43.-54-62.

²¹ Dayı, "1918-1920 Yılları Arasında Iğdır ve Çevresindeki Siyasi Gelişmeler", s. 7.

²² Gökdemir, *Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti*, s. 63.

protesto etmiş, bu şekilde vakit kazanmaya çalışmıştır.²³ Bir müddet sonra da Yakup Şevki Paşa'nın da destekleriyle Wilson Prensipleri'ne dayalı bağımsız bir teşkilatın kurulması için harekete geçilmişti. Wilson Prensipleri, "Her millete kendi kaderini tâyin hakkı" tanıyordu. Bu doğrultuda Kars ve çevresinin de bu karardan yararlanmaları haklarıydı.²⁴

Wilson Prensipleri'ne dayanarak alınan kararlar neticesinde bölgenin önde gelenleri Yakup Şevki Paşa'nın da desteğini alarak Türk ve Müslüman halkı milli bir teşkilatın çatısı altında birleştirmeyi amaçlamışlardı. Bunu gerçekleştirmek adına da 5 Kasım 1918'de Borçalılı Kepenekçi Emin Ağa, Kağızmanlı Ali Rıza, Sarıkamışlı Piroğlu Fahrettin, Karslı Sarıhaliloğlu Muhlis ve Orenburglu Mamiloğlu Tevhidüddin Beylerden kurulu 5 kişilik bir heyet, 9. Ordu Kumandanı Yakup Şevki Paşa ile Kars Sancağı Mutasarrıf Vekili Mülkiye Müfettişi Hilmi (Uran) Bey'e başvurarak, Ermeni ve Gürcülere karşı bölgeyi savunmak ve Wilson Prensipleri'ne de dayanarak vatani korumak amaçlarıyla "Kars İslam Şurası" adıyla siyasi bir teşkilat kurma müsaadesini aldılar. Böylece 5 Kasım 1918'de "Kars İslam Şurası" kurulmuş oldu.²⁵

3. Birinci ve İkinci Kars Kongreleri

Kars İslam Şurası kurulduktan sonra ilk kongresini 14 Kasım 1918'de yaptı. Sancak ve kazalara telefon ile haber verilmesi neticesinde Oltu, Ardahan ve Kağızman sancakları ile buralara bağlı kazalardan gelen temsilcilerle yapılan ilk kongrede, Piroğlu Fahrettin Bey'in başkan olduğu 8 kişilik bir "Muvakkat Heyet" ile Kars Sancağında "Milli İslam Şurası Merkezi Umumi" adıyla yerli bir hükümetin kurulması kararlaştırıldı. Bu heyette Yenigazili Hayrullah, Revan muhacirlerinden Ahmet oğlu Tagi, Karaçantalı Hacı oğlu Ahmet, Ahıska'dan Apsal ve Behçet Beyler, Akbaba'dan Albay İsrail ve Rumlardan Öğretmen İstefan Vafyettin gibi kişiler bulunuyordu.²⁶

²³ Demirci, "Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti", s.388.

²⁴ Memmedli, Tanrıverdi, Kars İslam Şurasının İlk Reisi Borçalılı Kepenekçi Emin Ağa, s. 167.- Altaş, *Milli Mücadele'de Elviye-i Selase*, s.24.- Bakan, "Milli Mücadele Yıllarında Elviye-i Selase ve Batum", s.738.

²⁵Fahrettin Kırzioğlu, *Milli Mücadelede Kars*, Kars'ı Tanıtma Derneği, İstanbul, 1960, s.8.

Bülent Tanör, "Mondros Mütarekesi Döneminde Türklerin Kurduğu Geçici Hükümetler" *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt:46, Sayı:1, 1991, s.427.-Demirci, "Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti", s. 388.-Bakan, "Milli Mücadele Yıllarında Elviye-i Selase ve Batum", s.738.

²⁶ Gökdemir, *Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti*, s. 65.- Demirci, "Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti", ss. 388-389.

Ayrıca Türk Ordusu'nun çekilmek zorunda kalmasıyla boşaltılan mevzilerin doldurulması, bina ve silahların teslim alınması, Kars, Ardahan, Batum, Ahıska, Ahılkelek sancak ve kazalarında 30 Kasım 1918'de Kars'ta yapılacak olan büyük kongreye delege gönderilmesinin istenmesi ve Elviye-i Selase ve çevresinde Kars Milli İslam Şurası şubelerinin açılmasına çalışılması gibi önemli kararlar alınmıştı.²⁷

Birinci Kars Kongresi sonunda Kars Milli Şurası'nın ilk reisi olarak Kepenekçi Emin Ağa, yardımcısı da Piroğlu Fahrettin Bey olarak seçildi. Kongrenin ardından alınan kararlar gereği Ardahan, Kağızman, Oltu sancakları ile Ahıska, Batum ve Artvin şehirleriyle kazalarında şubeler açılmaya başlandı. Hatta Nahçıvan ve Kamerli'de ordunun yardımıyla şuralar kuruldu.²⁸

Kars İslam Şurası'nın ikinci kongresi 30 Kasım 1918'de Ordubad, Nahçıvan, Kamerli, Sürmeli, Serdarabad, Doğu Şuregel, Ahılkelek, Ahıska ve Elviye-i Selase'den gelen 60 delegenin katılımıyla toplandı. Kongrenin ikinci ve üçüncü günlerinde 10 delegenin daha katılımıyla bu sayı 70'e çıktı. Üç gün süren kongre sonunda şu kararlar alındı:²⁹

1-Batum'dan Ordubad'a, Ağrı'dan Azgur'a kadar, Türk ve Müslüman halkın çoğunlukta olduğu yerlerden Osmanlı Ordusu çekilince, idare ve korunma işlerine bakmak için merkezi Kars'ta olmak üzere Milli İslâm Şurası adı altında bir hükümet kurulması.

2-12 kişiden oluşan bir Merkez Temsilciler Heyeti'nin seçilmesi.

3-Milli Şûra Ordusu'nun kurulması.

4-Galip devletlerin ve İngiltere'nin tutumu ne olursa olsun, anavatana ve İslâm halifeliğine bağlı kalmaya çalışılması, Türk bayrağının kullanılması ve Türk kanunlarına göre adli ve idari işlerin yürütülmesi.

Alınan kararlar neticesinde Kars Milli İslam Şurası Hükümeti kurulmuş ve başkanlığına Cihangiroğlu İbrahim (Aydın) Bey, yardımcılığına da Kepenekçi Emin Ağa seçilmişti. İkinci Kars Kongresi ile bağımsızlığa giden yolda önemli adımlar atılıyor, doğuda ilk defa bir Müdafaa-i Hukuk Örgütlenmesi kuruluyordu.³⁰

²⁷ Gökdemir, *Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti*, s. 65.

²⁸ Kırzioğlu, *Milli Mücadelede Kars*, s. 8.

²⁹ Memmedli, Tanrıverdi, "Kars İslam Şurasının İlk Reisi Borçalılı Kepenekçi Emin Ağa", ss.168-169.

³⁰ Altaş, *Milli Mücadele'de Elviye-i Selase*, s.25.

4. Birinci ve İkinci Ardahan Kongreleri

6 Kasım'da Ardahan Hükümet Mahalliye Reisi Binbaşı Salih Bey tarafından 9. Ordu Komutanı Yakup Şevki Paşa'ya mahalli bir cemiyet oluşturarak milli mukadderatlarını hükümete bildirmek için delege seçmek istedikleri talebi iletilmişti. Yakup Şevki Paşa'da bir gün sonra Ardahan halkının delegelerini seçebileceklerini belirtmişti. Bunun üzerine Ahıska'dan Ardahan'a çekilen 3. Tümen Komutanı Halit Bey'in başkanlığında 3-5 Ocak 1919'da İttihatçılardan Dr. Hakkı Cenap, Dr. Abidin (Ağacıkoğlu), Dr. Fuat Sabit, Filibeli Hilmi, Baytar Kaymakamı Arif, Ebulhindli Köseoğlu Cafer (Erçikan) ve Ardahan Kaymakamı Haşimoğlu Rasim (Acar)'in katılımları ile bir kongre düzenlendi. Yapılan kongrede; Mondros Mütarekesi şartlarını çeşitli sebep ve bahanelerle uygulamamak, eldeki silâhları teslim etmeyerek yeniden silahlanmak için çeşitli yollar aramak, yeni kurtulmuş olan Ahıska ve Elviye-i Selase'yi oluşturan topraklarla birlikte anavatanı da kurtarmak için geniş ölçüde teşkilat kurarak zafere ulaşincaya kadar mücadele etmek, vakit kaybetmeden Millî Şura Hükümeti bölgeleri temsilcileriyle Ardahan'da yeni bir kongre yapmak gibi kararlar alındı. Birinci Ardahan Kongresi tüm vatanın kurtuluşuna dair yaptığı çağrı ile Elviye-i Selase ile sınırlı kalmayan ulusal nitelikte bir kongre olmuştur.³¹

İkinci Ardahan Kongresi 7-9 Ocak tarihlerinde Erzurum, Trabzon ve Kars delegelerinin katılımıyla düzenlenmiş ve ilk kongrede alınan kararlar desteklenerek genişletilmiştir.³² Kongrede alınan kararlar şu şekildedir:³³

- 1- Kars Millî Şura Hükümeti'ne bağlı bütün delegelerle Kars merkez olmak üzere "Cenub-î Garbi Kafkas Hükümeti Muvakkata-i Milliyesi'ni kurmak üzere büyük bir kongre yapmak.
- 2- Geri çekilen 9. Ordu'dan silah ve malzemeler, ordudan ayrılan gönüllü er ve erbaşlar, halktan toplanan gönüllüler ile yine ordudan ayrılacak subayların idaresinde düzenli askeri birlikler kurarak Ermeni ve Gürcülere karşı koymak.

³¹ Gökdemir, *Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti*, s.79.- Kırzioğlu, *Millî Mücadelede Kars*, s. 15.

³² Yılmaz, *Mondros Mütarekesinden Kurtuluşa Kars ve Civarında Ermeni Tedhişi*, s.52.

³³ Cem Ender Arslanoğlu, *Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti Muvakkata-i Milliyesi*, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları:20, 1986, s. 146.- Gökdemir, *Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti*, s.80.

- 3- Batum'da yayınlanan "Sada-i Millet", Trabzon'da "İstikbâl", Erzurum'da "Albayrak" gazeteleri vasıtasıyla içeride halkı bilinçlendirmek, dışarıya yapılacak yayınlar ve gönderilecek resmi delegeler aracılığıyla milli haklarını tanıtmak.
- 4- Eldeki silahları kesinlikle İngilizler ile onların ortaklarına teslim etmemek ve 3. Tümen Komutanı Halit Bey'in Elviye-i Selâse'ye yardım ve müdahalesini devam ettirmek.

Bölgede bu gelişmeler yaşanırken bir yandan da İngilizler Türk askerinin bir an önce Kars'tan çekilmesi için baskı yapıyorlardı. İngilizlerin amacı Elviye-i Selâse'yi Ermenilerin kontrolüne bırakarak bölgedeki Türk varlığını sona erdirmektir.³⁴

5. Üçüncü Kars Kongresi ve Cenub-i Garb-i Kafkas Hükümeti Muvakkata-i Milliyesi

Ardahan kongreleri devam ederken İngilizler tarafından bölgeye gönderilen General Forestier Walker, 6 Ocak 1919'da Gümrü'de Ermenistan Dışişleri Bakanı Tigranian ile görüştü. Görüşmede İngiliz egemenliği altında "Oblast" (askeri vilayet) şeklinde bir Ermeni Hükümeti kurma planlarından bahseden General Walker, 7 Ocak'ta da Kars'a geçti. Aynı gün 9. Ordu Kumandanı Yakup Şevki Paşa ile görüşerek 12 Ocak'ta birkaç İngiliz subayı ve 7 Ermeni hükümet temsilcisinin 200 asker ile Kars'a gelip hükümet idaresini ele alacağını ve bütün demiryollarına el konulacağını belirterek, 25 Ocak'a kadar Kars'ın boşaltılmasını talep etmişti. Bunun yanında Rus malı olan silah ve cephanelerin bırakılarak Osmanlı malı olanların götürülebileceğini de eklemişti. Yakup Şevki Paşa, bu isteklere karşı çıkmasına rağmen telsiz telgraf istasyonu ve diğer telgraf merkezlerini teslim etmek durumunda kalmıştı. 26 Aralık 1918'de Kars Hükümeti'ni tanıyacaklarını bildiren İngiliz Askeri Murahhası General V.H. Beach, 13 Ocak 1919'da Vali Korganof'un idaresinde kurulmasını planladıkları Ermeni Hükümeti'ni oluşturarak 50-60 kişilik bir heyetle Kars'a gelmişti. Bu gelişmeler üzerine Kars'ta bir protesto mitingi yapılarak Şura Hükümeti üyelerince İngilizlere verilmek üzere bir rapor hazırlanmıştı. Rapora göre; *"Elviye-i Selâse'de çoğunluğu Müslüman Türklerin oluşturduğu, yine çoğunluğu Müslüman Türklerden oluşan milli bir hükümetin kurulduğu, tek bir Ermeni'nin dahi Arpaçay'ın batısına geçirilemeyeceği ve Ermenilerin iskân edilerek*

³⁴ Yılmaz, *Mondros Mütarekesinden Kurtuluşa Kars ve Civarında Ermeni Tedhişi*, s.52.

Kars'ta bir hükümet kurmalarına asla müsaade edilmeyeceği" belirtilmişti. Netice olarak Ermenileri bölgeye yerleştirme girişimleri Şura Hükümeti ile Kars halkının güçlü direnişi karşısında başarılı olamadı. Ayrıca İngilizlerin bu girişimleri II. Ardahan Kongresi'nde alınan kararlar gereği kurulacak olan "Cenub-i Garbî Kafkas Hükümeti" için kongrenin toplanma sürecini hızlandırmıştır.³⁵

Bu gelişmelerin ardından II. Ardahan Kongresi ile yapılması planlanan III. Kars Kongresi, 131 delegenin katılımıyla 17 Ocak 1919'da toplandı. Toplantıda tüm sancak ve kazaları kapsayan Milli Şura Hükümeti "Cenubi Garbi Kafkas Hükümeti Muvakkata-i Milliyesi" olarak değiştirilerek yeniden kuruldu. Hükümet'e Kars, Ardahan ve Batum sancakları ve kazaları ile Nahcivan, Ordubad, Culfa, Ahıska ve Ahılkelek bölgelerinin bağlı olması kararlaştırıldı. Merkezi Kars olan yeni hükümetin başkanlığına da Cihangiroğlu İbrahim Bey getirildi.³⁶

Cenubi Garbi Kafkas Hükümeti Muvakkata-i Milliyesi adıyla kurulan yeni hükümetin üyeleri de şu isimlerden oluşmaktaydı:³⁷

Parlamento Reisi: Çıldırlı Dr. Esat Bey

Dâhiliye Nazırı: Kağızmanlı Ali Rıza Bey

Hariciye Nazırı: Divriğili Piroğlu Fahrettin Bey

Harbiye Nazırı: Cihangiroğlu Hasan Bey

Maliye Nazırı: Gümrülü Hüdaibeyoğlu Mehmed Bey

Adliye Nazırı: İrevanlı Hâkim Ağabababeyoğlu Abbas Ali Bey

Maarif Nazırı: Kocaoğlu Mehmed Bey

Nafia Nazırı: İrevanlı Mühendis Mahmud Bey

İaşe Nazırı: Hasanbeyoğlu Mehmed Bey

Ziraat ve Orman Ticaret Nazırı: Ali Ekber Nazım Bey

³⁵ Demirci, "Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti", ss.391-392.

³⁶M.Fahrettin Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, Cilt:1, Işıl Matbaası, İstanbul, 1953, s.18.- Arslanoğlu, *Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti Muvakkata-i Milliyesi*, s. 146.- s.18-19.-Yılmaz, *Mondros Mütarekesinden Kurtuluşa Kars ve Civarında Ermeni Tedhişi*, s.53.

³⁷ Gökdemir, *Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti*, s. 90.

Yeni kurulan hükümette aynı gün 18 maddelik bir anayasa da kabul edilmişti. Milli meclisin aldığı bu kararlar şu şekildeydi:³⁸

1. Hükümet, Cenub-i Garbî Kafkas Cumhuriyeti namını taşıyacaktır.
2. Cenub-i Garbî Kafkas Cumhuriyeti, hududunu Batum'dan Nahcivan'a kadar ulaştırarak, bu sınır içerisinde barış sağlanıncaya kadar muhafazayı üstlenmiştir.
3. Hükümetin bayrağı beyaz, yeşil ve siyahtan oluşan üç renkli zemin üzerine dikilen ay yıldızlı Türk Bayrağı olarak kabul edilmiştir.
4. Cenub-i Garbî Kafkas Hükümeti sınırları dâhilinde resmi dil Türkçedir. Bütün resmi ve gayri resmi muameleler ve öğretim Türkçe olacaktır.
5. Milletvekili seçimi: On bin nüfustan bir mebus seçilecek, 18 yaşını tamamlayan her vatandaş seçime iştirak edecektir.
6. Her vilayet ve kazada milli şuranın şubeleri açılacak, bunların faaliyeti için her türlü destek sağlanacaktır.
7. Türk millet ve hükümetini rencide edici her türlü muameleden kati suretle kaçınılacaktır.
8. Tüm askeri şube ve teşkilatlar Türk Devleti'nin kabul ettiği usul dairesinde tatbik edilecektir. Türkiye Devleti ile irtibatın sağlanması için daimi bir heyet Türkiye'de bulunacaktır.
9. Mülkiye teşkilatları babında sekizinci maddede zikredilen usul aynen kabul edilmiştir.
10. Cenub-i Garbî Kafkas Hükümeti, komşu hükümetlerle daima dost ve iyi geçinmeyi ilke edinecek, Meclis-i Mebusan seçiminden sonra bu husus hakkında bir kanun çıkarılacaktır.
11. Eğer Avrupa hükümetleri Vilayat-ı Sitte'yi (Erzurum, Sivas, Van, Bitlis, Elazığ, Diyarbakır) Türkiye'den alıp ahir bir hükümete verme kararını alırlarsa, Hükümetimiz Türkiye'den ayrılmamayı kesin olarak kabul etmiştir.
12. Azınlıkların hakları aynen muhafaza edilecektir.

---

³⁸ Bülent Tanör, *Türkiye'de Yerel Kongre İktidarları (1918-1920)*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 1998, ss. 118-120.- Erdoğan, *Türk Elllerinde Hatıralarım*, ss. 223-225.- Altaş, *Milli Mücadele'de Elviye-i Selase*, ss.28-29.

13. Müslümanlar arasındaki mezhep ayrılıklarına hürmet edilecek ve dini ayinlerin bir arada yapılması sağlanacaktır.

14. Seçimlerin namzedsiz, demokrat ve bi-taraf, Türk'ün şan ve şerefine yakışacak şekilde yapılmasına dikkat edilecektir.

15. Valiler ve kumandanların tayin ve azilleri meclisin kararıyla olacaktır.

16. Milli Şûra Hükümeti, milletvekillerinin seçiminden sonra bazı kanun maddelerinin tebdiline salahiyyet olacaktır.

17. Milletvekillerinin yaşları 25'ten yukarı olacaktır.

18. Bu kanunun icrasına, Milli Şûra Hükümet Mümessilleri ile Hükümet Reisi memur edilmiştir.

Cenub-i Garbî Kafkas Hükümeti'nin anayasası kabul edildikten sonra Hükümet Reisi Cihangiroğlu İbrahim Bey, telgraf ve telefon yoluyla mutasarrıflara emir vererek ivedi olarak seçimlere gidilmesini istemiş ve on bin nüfusa bir mebus seçilmesi gerektiğini belirtmişti. Bir müddet sonra seçimlere gidilmiş ve 1 Mart 1919'da Cenub-i Garbî Kafkas Hükümet-i Muvakkata-i Milliyesi Parlamentosu açılarak göreve başlamıştır. Çalışmaya başlayan hükümet eksikliklerin tamamlanması için harekete geçmiş ve Osmanlı Devleti'nden Sadaret ve Harbiye nezaretleri aracılığıyla destek talep etmiştir. Bu arada ordu mevcudu da 8000'e çıkarılmıştır. Bu şekilde ciddi bir teşkilatlanma ile varlığını sürdüren Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti'nin topraklarında nüfusun 1.534.824'ünü Müslümanlar, 227.324'ünü de Rus, Rum ve Molokanlar oluşturmaktaydı.³⁹

Cenub-i Garbi Kafkas Hükümet-i Muvakkata-i Milliyesi, 1 Mart 1919'dan sonra yoğun çalışmalara başlamış ve 25 Mart 1919'a gelindiğinde de tam bağımsızlığını ilan ederek "Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti" adını, Cihangiroğlu İbrahim Bey'de Cumhurbaşkanı sıfatını almıştır.⁴⁰

Kuruluşundan itibaren Wilson İlkeleri'nin 12. maddesini dayanak olarak gösteren milli teşekküller, mücadelelerinin haklılığını dile getirmeye çalışarak varlıklarını sürdürmüşlerdir.

³⁹ Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, Cilt:4, MEB Yayınları, Ankara, 1973, ss.226-227.- Demirci, "Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti", ss.393-394.- COA. DH. SFR.616.68/1-1.

⁴⁰ Tanör, *Türkiye'de Yerel Kongre İktidarları*, s. 123.- Demirci, "Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti", s. 394.

6. Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti'nin Bölgedeki Faaliyetleri

Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti, resmi olarak ilan edildikten sonra çalışmalarına başlamış ve ilk olarak hükümeti tanıtma gayreti içerisine girilmiştir. Bu doğrultuda İstanbul'a bir heyet gönderilerek Osmanlı devlet adamları ile görüşüldüğü gibi İngiliz, Fransız, İtalyan ve Amerika temsilcileri ile de görüşülerek hazırlanan layihalar sunulmuştur. Hükümetin Batum temsilcisi Osman Server Bey, Batum'daki İngiliz Komutanlığı'na hükümetin varlığını kabul ettirmiş, yine Batum ve çevresinde Milli Şura şubeleri açarak milli teşkilatlanmayı güçlendirmeye çalışmıştı. Ayrıca temsilciler hükümetin varlığını tanıtma dışında farklı devletler ile iyi ilişkiler kurmaya çalışacak, bu şekilde ilgili devletler nezdinde hükümete maddi yardım ve askeri destek sağlamaya yönelik teşebbüslerde de bulunacaklardı. Tüm bu siyasi çalışmaların yanında basın yayın yolu ile de propaganda yapıyor, Batum'da resmi yayın organı olarak haftada üç defaya mahsus "Saday-ı Millet" adında bir gazete çıkarılıyordu. Bunun yanında Erzurum'da çıkan "Albayrak" gazetesi ile Trabzon'da çıkan "İstikbal" gazetesi de Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti'ni destekleyerek gücünü pekiştiriyorlardı.⁴¹

Cenubi Garbi Kafkas Hükümeti, iyi ilişkiler kurarak çalışmalarına devam etmeye çalışsa da Ermeni ve Gürcüler hükümetin varlığından oldukça rahatsızdı. Bölge üzerindeki emelleri kapsamında hareket eden Gürcü ve Ermeniler halka zulmederek, Türk ve Müslüman topraklarında hak iddia etmişlerdi. Bu tutumlarına karşı Azerbaycan Hükümeti, Cenubi Garbi Kafkas Hükümeti'ni tanıdığını ilan ederek, hükümete karşı yapılacak bir düşmanlığı kendine yapılmış sayacağını açıklamış ve İngilizlerden yeni kurulan hükümetin Ermeni ve Gürcülere karşı korunmasını istemişti. Ancak bunlara rağmen hükümeti en çok uğraştıran Gürcü ve Ermeniler olmuştur. Nitekim ilk çatışma Gürcülerle yaşanmıştır. Bu çatışmayı Fahreddin Erdoğan hatıralarında şu şekilde anlatır:⁴²

"Albay Temperli⁴³ bir gün bir tezkere yazarak; dörder atlı iki kızağın hazırlanmasını, iki İngiliz subayının Ardahan'a oradan da Ahıska'ya gideceklerini bildirmiş ve bunlara iki rehber ve muhafız verilmesini istemişti. Kızaklar hazırlandı..."

⁴¹Yılmaz, *Mondros Mütarekesinden Kurtuluşa Kars ve Civarında Ermeni Tedhişi*, s.53.- Demirci, "Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti", s. 395.

⁴²Erdoğan, *Türk Elllerinde Hatıralarım*, ss. 226-227.- Yılmaz, *Mondros Mütarekesinden Kurtuluşa Kars ve Civarında Ermeni Tedhişi*, ss.53-54.

⁴³ İngiliz Askeri Valisi. Cenub-i Garbi Kafkas Hükümet-i Muvakkata-i Millisi kurulmadan birkaç gün önce Kars'a gelmiştir.

Giden bu İngiliz subayı, 20000 kişilik bir Gürcü hazırlayarak, evvela Ahıska'yı sonra da Ardahan'ı işgal etmek için harekete başlıyorlar. Bunu haber alan Hükümetimiz, Göle ve Ardahan taburlarımızı Gürcistan hududuna sevkettirdi. Mühendis Server Bey, Apsal Bey ve diğer subaylarımız da hududa vardılar. Server Bey eldeki mevcut topların mermileri olmadığı için başka çaptaki mermileri bunlara uydurmak için geceli gündüzlü çalışıyor. Bir karanlık gecenin sabahında Gürcülerle ilk savaşımız başladı. Giden İngiliz subayları da iki kuvveti çarpıştırıp kendileri de yüksek bir yere çıkıp seyre dalmışlar. Bu vuruşma akşama kadar devam ettikten sonra, Gürcüler bozulup kaçmaya başladılar. Bizimkilerde gidip karargâh ile Gürcü subaylarını esir aldılar. Azgır Boğazı'na kadar da Gürcüleri koddular. Tekrar dönüp geri geldiler. Şimdiye kadar Gürcülerle aramızda böyle kanlı bir düşmanlığımız olmadığı için, esir düşen Gürcü subaylarını da Server Bey'le, Apsal Bey 'Ulan ne işiniz var, haydi evinize gidin' diye bırakmışlar."

1 Mart 1919'da Azgur, 2 Mart'ta da Ahıska ile Ahılkelek'i de işgal eden Gürcüler, 16 Mart 1919'da da Posof'a saldırmışlardı. 20 Nisan 1919 günü de Ardahan'ı alarak Göle'ye kadar ilerlemişlerdi. Ancak onların bu işgal hareketleri Milli Şura askerleri tarafından durdurulmuştu. İşgal ettikleri yerleri yağmalayarak kadın, çocuk, yaşlı demeden bölge halkına zulmeden Gürcüler, Ahıska ve Ahılkelek'te yaptıkları saldırılar sonucu 600'den fazla kişiyi şehit etmişlerdi. Yaşanan tüm muharebeler sonucunda Gürcüler tarafından Ahıska'da 11 köy ile 7 cami yakılmış, Posof'ta 10 köy yakılarak 4 cami tahrip edilmiş, Ardahan'da da 1 köy yakılmıştır. Netice olarak Türk kuvvetlerince bozguna uğratılmışlardır.⁴⁴

Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti, bölgede Gürcülerin yanında Ermenilerle de mücadele etmişti. Esasen hem Gürcü hem de Ermenilerin arkasında İngilizler vardı. Bilindiği gibi Mondros Mütarekesi'nden sonra İngilizler Anadolu'nun birçok yerini işgal etmişlerdi. Karadeniz'in hâkimiyetini ellerinde bulundurmak ve Rusya'nın komünizmi yaymasını engellemek içinde Elviye-i Selase'ye büyük önem vermişler ve bölgenin stratejik noktalarını işgal ederek kontrol altında tutmaya çalışmışlardı. Bunu yaparken de Rusya'nın güneyinde bulunan Ermeni ve Gürcüleri destekleyerek, onları Ruslardan koparıp bir Kafkas seddi kurmayı amaçlamışlardır. İngilizler bu politikaları kapsamında Kars ve çevresine asker çıkarmaya başladıklarında bölgede Müslüman Türk nüfusun çoğunlukta olduğu ancak Rus, Molokan ve Rumlarında bulunduğu bağımsız bir devlet olarak kurulmuş Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti vardı. Yeni kurulan hükümete karşı olan İngilizler, Wilson Prensipleri'nin 12. Maddesinin dayanak

⁴⁴ Gökdemir, *Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti*, ss. 126-131.- Yılmaz, *Mondros Mütarekesinden Kurtuluşta Kars ve Çevresinde Ermeni Tedhişi*, s.54.

olarak gösterilmesi neticesinde hükümeti tanımak zorunda kalmışlardı. Bu durumda Ermenileri rahatsız etmişti. Çünkü bölgeye gelen General Forestier Walker, 6 Ocak 1919'da Ermenistan Dışişleri Bakanı Tigranian ile görüşmüş ve İngiliz egemenliğinde askeri vilayet şeklinde bir Ermeni Hükümeti kurma çalışmalarından bahsetmişti. Yine General Beach'ta çeşitli vesilelerle Ermenileri bölgeye getirmek için çaba göstermiş ancak başarılı olamamıştı.⁴⁵

13 Ocak 1919'da İngiliz Askeri Valisi olarak Kars'a gelen Albay Temperly, Ocak ve Şubat aylarında görevde bulunmuş, bu süre zarfında da ılımlı bir politika izlemeye çalışmıştı. Buna rağmen zaman zaman Ermeni mültecilerin kabul edilmesi için hükümet yetkililerine baskı da yapıyordu. Ancak Şubat ayının sonlarında İngilizler, Kars Askeri Valisi Temperly'yi Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti'ne karşı ılımlı davrandığı ve Ermeniler konusunda başarılı olamadığı için görevden almış ve yerine General Verney Asser'i tayin etmişlerdi. Yeni vali gelmeden birkaç gün öncede Temperly Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti'ne, Kars ve çevresi Ermenilerinin hiçbir şarta bağlı olmadan geri dönüşlerinin kabulü, Milli Şura'nın Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti adı ile adlandırılmaması, hükümetin ticari faaliyetlerini sadece Kars'ta sürdürüp, Batum ve Nahcivan ile ilişki kurmamasını ve Ermenilere yeterli derecede hububat verilmesi gibi ağır şartlarla dolu 12 maddeden oluşan bir nota vermişti. Bu notanın cevabı içinde General Asser'in Kars'a geleceği gün seçilmişti. Bu şekilde Albay Temperly, hükümete ve halka karşı müsamahalı davranmadığını göstermeye çalışıyordu. 2 Mart 1919 günü Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti de bu notanın tüm maddelerine red cevabı vermiş, bu cevabı da yeni Vali General Asser'e takdim etmişti. Takdim sırasında sözlü bazı tartışmalarda yaşanmıştı. Ancak Generalin "*Ermeniler muhakkak gelecektir*" sözü ile tartışmalar sona ermiş ve hükümet üyeleri geri dönmüştür. Aynı gün Erivan'a tayini çıkan Temperly'de Kars'tan ayrılmıştır.⁴⁶

General Asser ile bu şekilde başlayan görüşmeler devam etmiş, Asser'de özellikle şu üç hususu verdiği bir nota ile Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti'ne kabul ettirmeye çalışmıştır:

1-Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti namının taşınmaması ve Kars'tan başka yerlere karışılmaması.

⁴⁵ Demirci, "Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti", s. 396.- Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, Cilt:2, ss. 29, 31-32.

⁴⁶ Gökdemir, *Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti*, ss. 131-134.

2-Kars'tan göç eden Ermenilerin eski yerlerine dönmelerine müsaade edilmesi.

3-Ermenilerin kabul edilmemesi durumunda Kars sınırından bir yer gösterilerek yapılacak olan barışa kadar orada kalmalarının sağlanması.

Bu istekler karşısında Hükümet Reisi Cihangiroğlu İbrahim Bey, hükümetin tercümanı Ahmet Robenson vasıtasıyla cevap vermiş, istekleri reddederek gerekçelerini de açıklamıştır. Ayrıca "*sizin siyasetiniz Kafkasya'da ikinci defa kan dökülmesine sebep olacaktır*" diyerek de General Asser'i uyarmıştır. Tüm bunlara rağmen isteklerinden vazgeçmeyen İngilizler son olarak 26 Mart 1919'da General W.M. Thompson'u Kafkasya İngiliz Umum Kumandanı sıfatıyla bölgeye göndermişlerdir. Cihangiroğlu İbrahim Bey o sırada Posof'ta Gürcülerle mücadele etmekte olduğundan, Polis Umum Müdürü Tevhidüddin Mamiloğlu, hükümeti temsil etmiş ve General Thompson ile bir görüşme gerçekleştirilmiştir. Mamiloğlu görüşmede, "*Kars Vilayetine getirip yerleştirmek istediğiniz Ermenilerin nispeti %15'tir. Müslümanlar ise %85'tir. 85 kişiyi 15 kişinin idaresine vermek hangi insanlık esasına dayanıyor*" diyerek tepkisini göstermiştir. General Thompson, ısrarcı olsa da bir netice alamamış, hükümet üyeleri asla taviz vermemiştir. Bundan sonraki süreçte de mevcut Ermenilerin çetecilik faaliyetlerine karşı mücadele edilecektir.⁴⁷

Birinci Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı'nın içinde bulunduğu durumdan yararlanmak isteyen Ermeniler hem savaş sırasında hem de savaş sonrasında birçok katliama ve kargaşaya neden olmuşlardı. 27 Mayıs 1915 yılında hazırlanıp 1 Haziran'da uygulamaya konulan sevk ve iskân kanunu kapsamında da zorunlu göçe tabi tutulmuşlardı. Yaşanan olumsuzlukların önüne geçmek için çıkarılan bu kanun, Ermenilerin iskân edilecekleri bölgelere can ve mal güvenlikleri sağlanarak yerleştirilmesi hususuna dayanıyordu. Aslında Osmanlı Devleti bazı bölgeleri zorunlu göç kanununun dışında bırakmıştı. Ancak Ermenilerin çeşitli terör eylemleri ve yaptıkları katliamlar neticesinde birçok bölge göçe tabi oldu.

Ermenilerin Kars ve çevresinde yaptıkları zulüm ve soykırımlar arşiv belgeleri ile teyit edilmiştir. Osmanlı Arşivinde yer alan 6/3/1915 tarihli bir belgede, "*Kars ve Ardahan havalisinde soykırıma uğrayan Müslümanların sayısının 30.000'e vardığı, muhafazası Ermenilere verilen Osmanlı esirlerinin çok kötü muamele gördükleri ve tüfek dipçikleriyle öldürüldükleri, Osmanlı ordusu içinde bulunan Ermeni*

⁴⁷ Demirci, "Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti", s. 397.- Gökdemir, *Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti*, ss. 134-135.

ve Rumların kasten esir düşerek Ruslara bilgi sızdırdıkları, Kafkasya Ermenilerinin de önce Osmanlılara esir düştükleri ve sonra kaçarak öğrendiklerini Ruslara bildirdiklerine dair” bilgiler yer almaktadır. Yine bir başka belgede, “Ermenilerin Kars’ta ki Müslümanları çeşitli bahanelerle öldürdükleri, Sarıkamış ve Kars’ta gençleri toplayarak soykırım yaptıkları, önde gelen birçok kimseyi imha ettikleri, tekâlif-i harbiyye adı altında halkın zorla at, öküz ve davarlarını topladıkları, karşı gelenlerin katledildikleri, ayrıca Zengezur ve Nahçıvan civarında halkın silahını toplarken zor kullandıklarına dair” kayıtlar mevcuttur.⁴⁸

Elviye-i Selase’de milli teşkilatlanmaların olduğu dönemde de saldırılarına devam eden Ermeni çeteleri, 1 Ocak 1919 günü Sarıkamış Karahamza Köyü’ne baskın yapmışlar ve halkı katletmişlerdi. 4 Ocak 1919’da Serdarabad ve Erivan’dan Osmanlı topraklarına göç etmeye çalışan Müslümanlara saldırmışlar, Iğdır’ın 10 km. kuzeyinde bulunan Sarıçoban Köyü halkını da öldürmüşlerdi. 21 Ocak’ta Gümrü ve civarında Müslüman halka saldırmışlar, mallarını yağmalayarak 20-30 kişiyi de kurşuna dizmişlerdi. Çeşitli zamanlarda Türk ve Müslüman halka saldırmaya devam eden Ermeniler, bölgede Hacı Halil Köyü, Yukarı Konatlı, Aşağı Konatlı, Iğdır, Tuzluca, Oluklu, Akdere, Tekneli, Aynalı, Berdik, Subatan ve Karakaş gibi toplamda otuz beş yerleşim yerinde yaklaşık olarak 8.455 civarında kişiyi şehit etmişlerdir.⁴⁹

Yine 25 Ocak 1919 tarihinde Ermeniler Kars, Ardahan, Göle, Çıldır ve köylerinde, içlerinde milletvekillerinin de bulunduğu 15-60 yaş arası erkekleri şehit etmişler, bölge kadınlarını esir alarak namuslarına dokunmuşlardır. Yerleşim yeri ve mallarını yağmalayarak ahaliden zorla vergi de toplayan Ermenilere karşı Erzurum Ordu Kumandanlığı’ndan yardım talebinde bulunulmuştur.⁵⁰

Yukarıda verilen bilgiler ışığında Ermeniler hem İngilizlerin hem de Rusların kendi çıkarları kapsamında sağladıkları desteklerle bölge halkına zulmetmiş, çetecilik faaliyetleriyle yerleşim yerlerini yakıp yıkmışlardır. Doğu da büyük bir mezalime neden olan Ermeniler hiçbir zaman amaçladıkları şekilde başarılı olamamış, bölgenin tamamını ele geçirememişlerdir. Bölgede karışıklıklara neden olan Gürcüler de amaçlarına ulaşamamış, bozguna uğratılmışlardır. Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti hem Ermenilerle hem de

⁴⁸ Ermenilerin Türklere Yaptıkları Mezalim ve Soykırımın Arşiv Belgeleri, Haz: İsmet Binark, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu, Yayın No: 92, Ankara, 2001, ss. 44-45.

⁴⁹ Altaş, Milli Mücadele’de Elviye-i Selase, s.33.- Gökdemir, Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti, ss. 141-146.

⁵⁰ COA, HR. SYS.2877.2/1-11.

Gürcülerle kahramanca mücadele etmiş, vatan toprağından asla taviz vermemiştir.

7. Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti'nin Dağıtılması

26 Mart 1919'da Kafkasya İngiliz Umum Kumandanı olarak bölgeye gelen General W.M. Thompson, bölgede yaşanan olaylar neticesinde Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti'ni Ermeni ile Gürcüler arasında paylaştırmaya karar verdi. Buna göre Ermeniler, Kars, Kağızman, Batum askeri valiliğinin emrinde olan Oltu ile Gürcülerin hâkim oldukları Ardahan'ın kuzey kesimi dışındaki bölgeye hâkim olacaktı. Gürcüler de Ardahan'ın kuzey kesimi, Ahılkelek Alaverdi Köyü ve madenlerinin bulunduğu bölgeye hâkim olacaktı. Bu planların gerçekleştirilebilmesi için farklı bir yol izlenmesi gerekiyordu. Bu yüzden Thompson Kars Askeri Valisi V. Asser'in yerine Yarbay Preston'u atadı. Ayrıca hükümete yönetim anlamında daha çok serbestlik tanındığı bildirildi.⁵¹

Bu gelişmeler yaşanırken hükümette İngilizlere karşı tedbirler almaya çalışılıyordu. Bu bağlamda Fahrettin Erdoğan başkanlığında bir heyet yardım talebinde bulunmak için Erzurum'a gönderildi. Ancak heyet daha Sarıkamış'tayken 15 Nisan'da İngilizlerin Hükümeti dağıtacaklarını öğrenerek Kars'a bilgi ulaştırmış, kendileri de zor şartlarda Erzurum'a ulaşmışlardı. Bu arada İngilizler Kars ve Ahıska'ya asker çıkarmışlar bu durum da Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti'ni endişelendirmişti.⁵²

Bunun üzerine Yarbay Preston 12 Nisan'da Meclis'i ziyaret edeceği haberini göndererek, Hükümet Başkanı, İdare Heyeti ile Meclis üyelerinin orada bulunmasını istemişti. 13 Nisan günü saat 16.00'da ziyaret esnasında dışarıdan silah sesleri duyuldu ve Meclis İngilizler tarafından basıldı. Çeşitli hilelere başvurarak amaçlarını gerçekleştiren İngilizler, Hükümeti dağıtarak ileri gelen 12 üyeyi tutukladı.⁵³ Tutuklanan hükümet üyeleri ilk olarak Batum'a, oradan da farklı tutuklularla beraber Malta'ya sürgün edildiler. Fahrettin Bey Erzurum'a gönderildiği için tutuklamadan kurtulmuş, Dâhiliye Nazırı Ali Rıza

⁵¹ Arzu Nar, *Milli Mücadele Döneminde Kars Milletvekilleri ve Faaliyetleri*, Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kars, 2006, s. 60.-Altaş, *Milli Mücadele'de Elviye-i Selase*, s.33.

⁵² Yılmaz, *Mondros Mütarekesinden Kurtuluşa Kars ve Çevresinde Ermeni Tedhişi*, s.55.

⁵³ Tutuklanan Üyeler: Hükümet Başkanı Cihangiroğlu İbrahim Bey, Harbiye Nazırı Cihangiroğlu Hasan Han Bey, Adliye Nazırlığı Müşaviri Cihangiroğlu Aziz Bey, İaşe Nazırı Yusufoğlu Yusuf Bey, Hükümetin Kars Valisi Alibeyoğlu Mehmed Bey, Polis Umum Müdürü Mamiloğlu Tevhidüddin, Kars Polis Komiseri Salahoğlu Musa, Posta ve Telgraf Umum Müdürü Mehmedoğlu Muhlis, Parlamento Azası'ndan Rus Temsilcisi Pavlo Çamuşov ve Dâhiliye Nazırı Ali Rıza Bey.

Bey'de Batum'da sorgusu yapılırken bir yolunu bularak kaçmış ve Kağızman'a gelerek Orta-Kale Milli Şurası'nın başına geçip mücadeleye devam etmiştir. Hükümet ve Meclis dağıtıldıktan sonra 14 Nisan 1919'da 6 Türk, 1 Rum, 1 Rus (Molokon)'dan oluşturulan yeni bir idare heyeti kuruldu. Bölgeyi egemenliği altına alan İngilizler, köy ve kasabaların üzerinden Türkçe ve Rusça beyannameler dağıtarak Kars ve çevresinde huzurun İngilizler tarafından sağlanacağını bildirmişlerdi. Yaşanan bu gelişmeler üzerine 29 Nisan 1919'da Azerbaycan Dış İşleri Bakanı tarafından İngiltere Genel Kurmaylığı'na bir telgraf gönderilerek, Azerbaycan'ın Kars'ın Ermeniler ile Gürcüler arasında bölüştürülmesini protesto ettiği bildirilmişti. Haksız işgallere karşı hem bölgede çoğunlukta bulunan Türk ve Müslüman halktan, hem de Azerbaycan Hükümeti'nden tepki gelse de netice değişmemiş, 30 Nisan 1919 günü idare Ermenilere teslim edilmişti. Bundan sonrada bölgede Ermeni mezalimi yeniden başlayacaktır.⁵⁴ Azerbaycan Hükümeti daima Türk halkının yanında olmuş, öyle ki ilerleyen tarihlerde de Ermenilerin Kars ve Erivan'da yaptıkları mezalim ve tahribatlara karşı Azerbaycan Dışişleri Bakanlığı'nca notalar gönderilmiştir.⁵⁵

Yaşanan tüm bu olumsuzluklara rağmen Ermeniler ancak Kars, Sarıkamış, Kağızman ve Zarzat'a hâkim olabilmişlerdir. Akbab, Çıldır, Oltu, Göle, Allahuekber Dağı, Karakurut, Parnavut ve Oltu'da kurulan Milli Şuralar, Kars'ın Türklerin eline tekrar geçmesine kadar bölgede Ermenilerle savaşmışlardır.⁵⁶

8. Milli Şura Hükümetleri'nin Bölge Türklüğünün Korunmasındaki Rolü

Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti ve bağlı olan diğer Şuralar kuruluşlarından itibaren anavatanla birleşmeyi amaçlamışlardı. Neticede bölgenin işgal edilmesine ve anavatandan ayrılmasına karşı geçici olarak kurulan hükümetlerdi. Ancak geçici olmalarına rağmen parlamenter rejimi

⁵⁴ Ermenilerin Türklere Yaptıkları Mezalim ve Soykırımın Arşiv Belgeleri, s. 43- Tanör, *Türkiye'de Yerel Kongre İktidarları*, s. 125.- Mustafa Öztürk, *Atatürk Döneminde Türkiye'nin Kafkasya Politikası*, Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Bilim Uzmanlığı Tezi, Ankara, 2005, s. 83- Nar, *Milli Mücadele Döneminde Kars Milletvekilleri ve Faaliyetleri*, s.60.- Yılmaz, *Mondros Mütarekesinden Kurtuluşa Kars ve Çevresinde Ermeni Tedhişi*, ss.55-56.- Gökdemir, *Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti*, s. 157.- Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi (CCA), 930.1.2/22-2.

⁵⁵ CCA, 930.1.4/56-2.

⁵⁶ Öztürk, *Atatürk Döneminde Türkiye'nin Kafkasya Politikası*, s. 84.- Tanör, *Türkiye'de Yerel Kongre İktidarları*, s. 126.

temsil ederek Hükümet Başkanı, Meclisi, Bakanlar Kurulu ve Anayasasıyla da devlet olduğunu ispat eder güçte oluşumlardı.⁵⁷

Bölgede kurulan Ahıska Hükümet-i Muvakkatası'nın 100 yıllık bir esaret sonrasında kurulmuş olması, yine diğer hükümetlerinde 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın ardından 40 yıllık bir Rus esaretinden sonra kurulmuş olmaları ve Rus hâkimiyeti döneminde halkın göçe zorlanarak, yerlerinin başka milletlerle doldurulma çabalarına rağmen Türkler ayakta kalmayı başarmışlardır. Yıllarca süren zulüm ve baskılardan yılmamışlardır. Asimile politikaları karşısında milli benliklerini korumayı başarmışlar, bu durum da mücadelelerinin en büyük dayanağıdır.

Bölgede İngiliz, Rus, Ermeni ve Gürcülerle kahramanca mücadele edilerek hürriyet bilinci daima diri tutulmuştur. Hiç kuşkusuz bu bilinç, kurulan bütün şura ve hükümetlerin aldıkları kararlarda açıkça görülmektedir. Milli Şuralar verdikleri bu mücadeleler sayesinde bölgenin tamamen işgal kuvvetlerinin eline geçmesini önlemişlerdir.

Milli Şura Hükümetleri farklı bir açıdan bakıldığında, Türk'ün azim ve iradesini, bağımsızlığa ve hürriyete olan düşkünlüğünü doğrudan gösterir. Ulusal veya bölgesel herhangi bir tehlikeye karşı kısa bir zamanda teşkilatlanarak vatanını savunabilme yetisi, milli benliğin korunması anlamında da en önemli etkenlerden biridir.⁵⁸

Netice olarak Milli Şuralar, kuruluşlarından itibaren bölgenin bir Türk yurdu olduğu inancıyla Türk yurdu kalması gerektiği amacını taşımışlar, nihai olarak da bağımsız bir Türk Devleti kurulmasını ve Türkiye'ye katılmayı hedeflemişlerdir. Bu inanç, azim ve hedefleri de hangi şartta olursa olsun kimliklerini koruma gücünü beraberinde getirmiştir.

Sonuç

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı neticesinde Kars, Ardahan ve Batum sancakları savaş tazminatı olarak Rusya'ya verilmişti. Bu tarihten itibaren 40 yıl boyunca Rus işgalinde kalan bölgede Türk ve Müslüman nüfusa yönelik asimilasyon politikaları uygulanmıştı. Birinci Dünya Savaşı ile birlikte Osmanlı Devleti ilk muharebelerini Kafkas Cephesi'nde Ruslara karşı vermiş, Sarıkamış

⁵⁷ Altaş, *Milli Mücadele'de Elviye-i Selase*, s.48.

⁵⁸ Altaş, *a.g.e.*, s.48.

Taarruzu'nun başarısızlıkla sonuçlanması neticesinde de Doğu Anadolu Rus hâkimiyetine girmişti. 1917 yılında yaşanan Bolşevik İhtilali ile Rusya savaştan çekilmiş, yapılan Brest-Litovsk Antlaşması neticesinde de Elviye-i Selase tekrar anavatana katılmıştı. Ancak bu durum uzun sürmemiş, Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte imzalanan 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi hükümlerine göre Osmanlı Devleti tekrar bölgeyi boşaltmıştı. Bu tarihten sonra da İngilizler bölgede Ermeni ve Gürcüleri destekleyerek hâkimiyet kurmak istemiş, buna karşın Türk ve Müslüman halk tarafından da bağımsızlık mücadelesi başlatılmıştır.

Bölgede bulunan 9. Ordu Kumandanı Yakup Şevki Paşa ordusunu geri çekmemiş hatta İngilizlerin Osmanlı Harbiye Nezareti'ne baskısı vasıtasıyla bölgenin tahliyesi için verilen emirleri protesto etmiştir. Bu şekilde vakit kazanılmış, bir müddet sonra da Yakup Şevki Paşa'nın da destekleriyle Wilson Prensipleri'ne dayalı bağımsız teşkilatların kurulması için harekete geçilmiştir. Nihayetinde 29 Ekim 1918'de merkezi Ahıska olmak üzere "Ahıska Hükümet-i Muvakkatı", 3 Kasım 1918'de merkezi Iğdır olmak üzere "Aras Türk Hükümeti" ve 5 Kasım 1918'de de merkezi Kars olmak üzere "Kars İslam Şurası" kurulmuştur.

Bölgedeki milli teşkilatlanmalar Birinci ve İkinci Kars Kongreleri ile Birinci ve İkinci Ardahan Kongreleri'nin düzenlenmesi ve önemli kararlara imza atılmasıyla devam ederken, 17-18 Ocak 1919'da toplanan Üçüncü Kars Kongresi ile en önemli adım atılmış, Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti namıyla yeni bir hükümet kurulmuştur. Bu sayede Elviye-i Selase ve çevresinde bulunan tüm şuralar tek çatı altında toplanmıştır.

Topyekûn bir mücadele ile birlik ve beraberliğin gücüne dayalı olarak kurulan Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti, İngiliz, Rus, Ermeni ve Gürcülerle hem siyasi hem de silahlı olarak mücadele etmiştir.

13 Nisan 1919'da İngilizlerin hileleri ile beklenmedik bir anda Meclis'e baskın yapılmış ve hükümet dağıtılmıştır. Hükümetin önde gelen üyeleri tutuklanarak Malta'ya sürgün edilmişlerdir. 30 Nisan 1919'da da idare Ermenilere teslim edilmiştir. Bundan sonrada bölgede milli teşkilatlanmalar sürdürülmüş, Kars tekrar bağımsızlığına kavuşana kadar Ermenilerle mücadele edilmiştir.

KAYNAKÇA

ARŞİV KAYNAKLARI

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (COA)

COA. YB.21.7/56-1.

COA. HR. SYS. 2453-65/1-11.

COA. DH. MB. HPS.M.34.100/1-1.

COA. UMVM.124.176/1-1.

COA. HR. HMS. ISO.214.5/1-2.

COA. HR. HMS. ISO.214.5/3-1.

COA. MV.12.127/1-1.

COA. MV.212.169/1-1.

COA. DH. SFR.616.68/1-1.

COA. HR. SYS.2877.2/1-11.

Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi (CCA)

CCA. 930.1.2/22-2.

CCA. 930.1.4/56-2.

Yayınlanmış Arşiv Belgeleri

Ermenilerin Türklere Yaptıkları Mezalim ve Soykırımın Arşiv Belgeleri, Haz: İsmet Binark, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu, Yayın No: 92, Ankara 2001.

Kitaplar

Akşin, Sina, *Kısa Türkiye Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2013.

Arslanoğlu, Cem Ender, *Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti Muvakkata-i Milliyesi*, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları:20, 1986.

Erdoğan, Fahrettin, *Türk Ellerinde Hatıralarım*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998.

Gökdemir, Ahmet Ender, *Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 111, Seri: I, Sayı: A.21, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1989.

Kırzioğlu, Fahrettin, *Milli Mücadele'de Kars*, Kars'ı Tanıtma Derneği, İstanbul, 1960.

Kırzioğlu, M.Fahrettin, *Kars Tarihi*, Cilt:1, Işıl Matbaası, İstanbul, 1953.

Tanör, Bülent, *Türkiye’de Yerel Kongre İktidarları (1918-1920)*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 1998.

Tansel, Selahattin, *Mondros’tan Mudanya’ya Kadar*, Cilt:4, MEB Yayınları, Ankara, 1973.

Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye’de Siyasal Partiler*, Cilt:2, Genişletilmiş İkinci Baskı, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1986.

Makale ve Tezler

Altaş, Seyithan, *Milli Mücadele’de Elviye-i Selase*, Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1989.

Bakan, Mustafa, Milli Mücadele Yıllarında Elviye-i Selase ve Batum, *Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume: 3/7, Fall 2008.

Bıyıklıoğlu, Tevfik, Mondros Mütarekesi’nde Elviye-i Selase İle İlgili Yeni Vesikalar, *Belleten*, Cilt: XXI, Sayı: 84, (Ekim 1957’den ayrı basım), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1957.

Dayı, Esin, “1918-1920 Yılları Arasında Iğdır ve Çevresindeki Siyasi Gelişmeler”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı:5, 2010.

Demirci, Hasan, “Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti (17/18 Ocak 1919-Nisan 1919)”, *Kafkaslar Özel Sayısı – III*, Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi Yayınları, Sayı: 73, Temmuz-Aralık 2015.

Derinsu, Esin Dayı, “Milli Mücadele Döneminde Elviye-i Selase ve Nahcivan”, Atatürk Kültür, Dil, ve Tarih Yüksek Kurumu, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt:22, Sayı: 64-65-66, Ankara, 2006.

Gencer, Ali İhsan “Berlin Antlaşması”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 5, İstanbul, 1992.

Gökdemir, Ahmet Ender, “Milli Mücadele’de Elviye-i Selase”, *I. Uluslararası Atatürk Sempozyumu*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1994.

Gül, Mustafa, “Elviye-i Selase’nin Osmanlı Devleti’ne İadesi ve Bazı Uygulamalar”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt:4, Sayı:15, 1995.

Kırzioğlu, M.Fahrettin, “Cihangiroğlu İbrahim Aydın (1874-1948)’daki Milli Mücadele’de Kars ve Atatürk İle İlgili Belgeler”, *Belleten*, Atatürk, Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Cilt: XLVIII, Sayı: 189-190, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1985.

Memmedli, Şüreddin, Tanrıverdi, Mustafa, “Kars İslam Şurası’nın İlk Reisi Borçalılı Kepenekçi Emin Ağa”, *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:2, Sonbahar 2008.

Nar, Arzu, *Milli Mücadele Döneminde Kars Milletvekilleri ve Faaliyetleri*, Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kars, 2006.

Öztürk, Mustafa, *Atatürk Döneminde Türkiye’nin Kafkasya Politikası*, Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Bilim Uzmanlığı Tezi, Ankara, 2005.

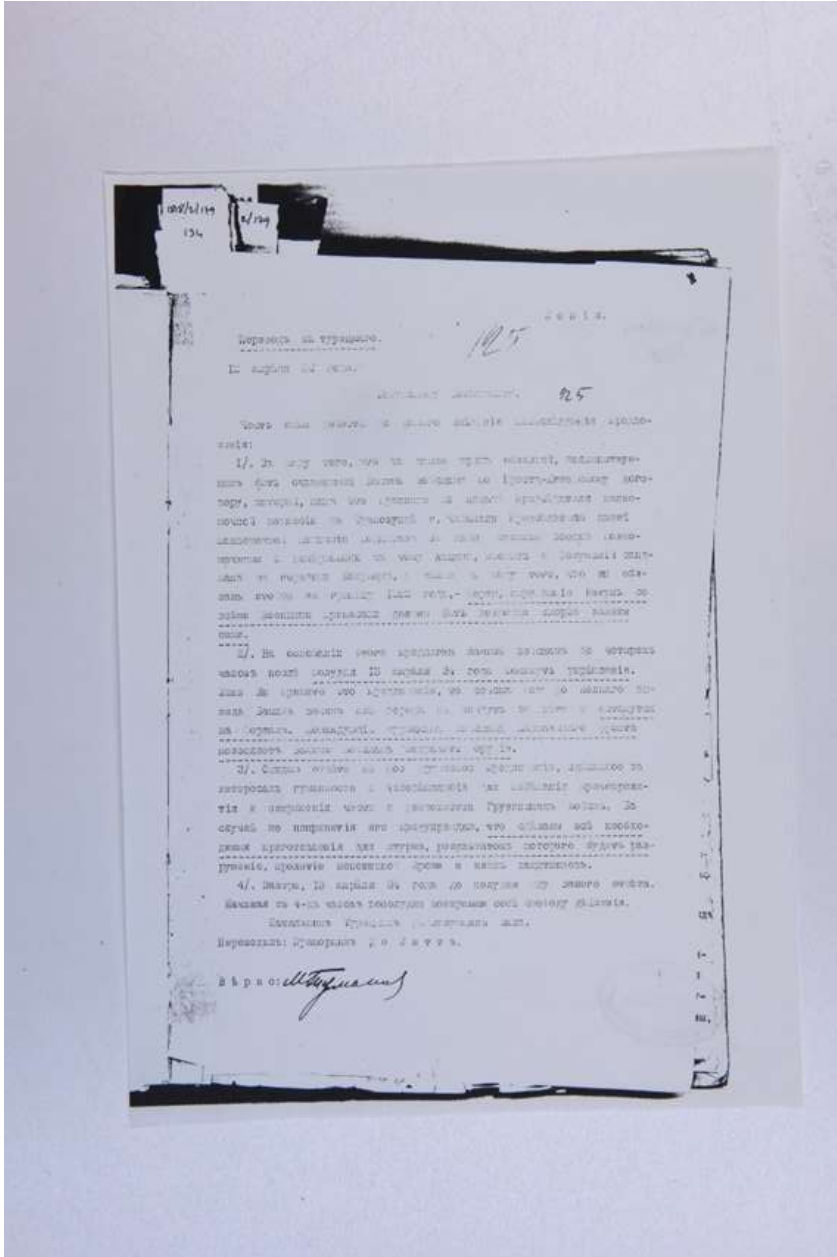
Sarı, Mustafa, “Misak-ı Milli’den İlk Taviz: Batum”, *Misak- Milli Özel Sayısı*, Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi Yayınları, Yıl: 23, Sayı:93, Ocak-Şubat 2017.

Saylan, Gürkan Fırat, *Piroğlu Fahrettin (Erdoğan) Bey Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti Dâhiliye Nazırı*, Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2003.

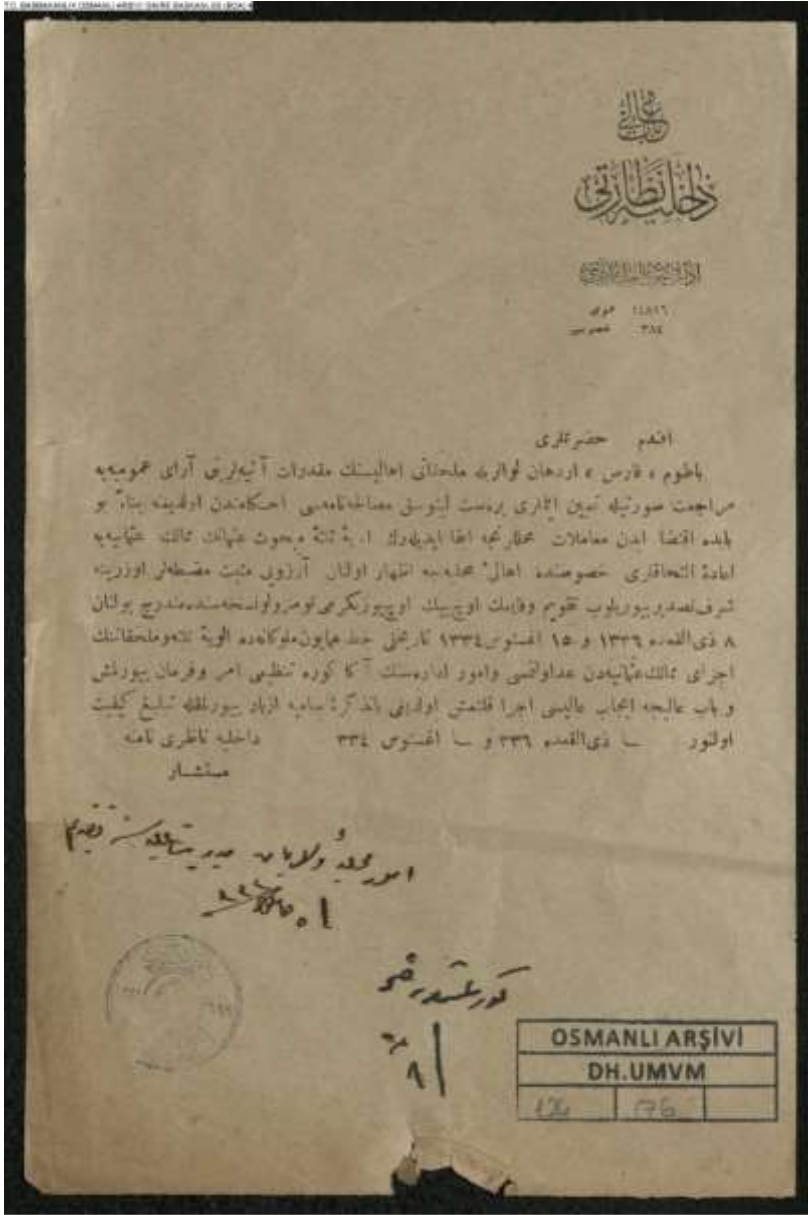
Tanör, Bülent, "Mondros Mütarekesi Döneminde Türklerin Kurduğu Geçici Hükümetler", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt:46, Sayı:1, 1991.

Yılmaz, Yavuz, *Mondros Mütarekesi'nden Kurtuluşa Kars ve Civarında Ermeni Tedhişi (30 Ekim 1918-30 Ekim 1920)*, Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kars, 2006.

EKLER

EK 1- Türk askerinin, Brest-Litovsk Antlaşması'nın kabul edilmemesi durumunda Batum'a gireceği ve sonuçlardan mesul olmayacağına dair Batum Kalesi Muhafız Komutanlığı'na gönderilen telgraf. (Gürcistan Tarih Arşivi, no:1818-2-179; Rusça)

DH.UMVM.00124.00176.001

EK 2- Batum, Kars, Ardahan livalarının Brest-Litovsk Antlaşması'na göre halkın arzusuyla Memalik-i Osmaniye'den sayıldığına dair.

EK 3- Elviye-i Selase (Kars, Ardahan ve Batum) Ahıska, Ahılkelek ve Sürmeli sancaklarının Ruslar tarafından boşaltılması ile buralarda yeniden kurulacak mülki ve adli teşkilat kadrolarının hazırlanması için kurulan komisyonun gerekli çalışmalarına başlanmasına dair.

EK 4- İsveç basınına yansıyan “Türk Ordusu Ahalinin Mal ve Canını Himaye Ediyor” başlıklı haberlere dair.

